

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NDA MÜSLÜMANLARIN STATÜSÜ VE İLKÖĞRETİM HAKLARI

Fetnan DERVİŞ¹

ÖZET

Osmanlı devleti 1912–1913 Balkan savaşlarıyla Balkanlar'daki topraklarını kaybetti. Balkan savaşlarından sonra Yeni Pazar Sancağı, Kosova ve Makedonya Sırp–Hırvat–Sloven Krallığına dâhil edildi. Krallıkta yaşamaya devam eden Müslümanların statüleri özel anlaşmalarla ve anayasalarla belirlendi. Bu belgelere göre krallıkta yaşayan Müslümanlar dini azınlık olarak tanındılar ve bütün işlerde bu statüye göre muamele gördüler. Müslüman azınlığın dini konularını Yugoslavya Krallığı İslam Birliği yönetmekteydi. Yugoslavya Krallığında dini azınlık olarak tanınan Müslümanların anadilde eğitim hakları yoktu. Sırpça eğitim gören Müslümanlara devlet okulları dâhilinde “Müslüman - Sırp” sınıfları açıldı. Sırp çocukların okuduğu sınıflara Katolik çocuklar da alınmadığından “Katolik - Müslüman” sınıfları da açıldı. Dini haklar dâhilinde okullarda Müslüman öğrencilere haftada iki saat din dersi okutuldu, Ramazan ve Kurban bayramlarında resmi tatil hakkı verildi.

Anahtar kelimeler: Yugoslavya Krallığı, Müslüman azınlık, Müslüman – Sırp sınıfları, Katolik – Müslüman sınıfları.

THE IMPORTANCE OF PATTERN ORGANIZATION FOR CLASSICAL GUITAR SIGHT READING

SUMMARY

With the 1912-1913 Balkan Wars, Ottoman Empire lost her lands in Balkans. After the Balkan Wars Sanjak of Novi Pazar, Kosovo and Macedonia included in Serb-Croat-Slovenian Kingdom. The status of Muslims which continued to live in kingdom determined with agreements and constitutions. According to these documents the Muslims living in the kingdom were accepted as religion minority and were treated according to this status in all businesses. The religion threads of Muslims were directed by the Islam Union of Kingdom of Yugoslavia. The Muslim minority didn't have education on their mother tongue. Within the state schools opened “the Muslim –Serb” classes for the Muslim students which have education in Serbian language. Also Catholic children didn't have rights to have education in the classes which Serbian children were educating. Due to this within the state schools opened “the Catholic-Muslim” schools. Within the religious rights Muslim students had religion lesson twice in a week and Ramadan feast and the Kurban feast declared as public holidays.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, Muslim minority, Muslim – Serb classes, Catholic – Muslim classes.

GİRİŞ

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Balkanlarda ortaya çıkan yeni durumlardan sonra Türkiye'de Balkan tarihçiliği daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Ancak yapılan çalışmalar daha ziyade Osmanlı devletine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan göçleri kapsamaktadır. Balkanlarda yaşamaya devam eden Müslümanların hayatlarını ne şekilde idame ettirdikleri, kimliklerini ve sosyal hayatlarını nasıl muhafaza ettiklerine dair çalışmalar ise yetersizdir. Özellikle Yugoslavya ile ilgili yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak Türkiye-Yugoslavya arasındaki siyasi münasebetler ve Balkan coğrafyasından Türkiye'ye yapılan muhaceret üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada Yugoslavya Krallığı'nda yaşamaya devam eden Müslüman nüfusun devlet içindeki statüleri ve ilköğretim hakları irdelenmiştir. Çalışmada yazılı ve sözlü kaynaklara başvurulmuştur. Yazılı kaynaklar daha çok arşiv malzemelerinden oluşurken sözlü kaynaklar, Kosova ve Prizren'de 1920'li yıllarda Müslümanlar için açılan sınıflarda eğitim gören ve halen hayatta bulunan, doğum tarihleri 1925-1930 yılları arasında olan kişilerle yapılan mülakatlardan ibarettir.² 1925 ila 1930 tarihleri doğumlu olan bu kişilerden ikisi bayan olup, biri ev hanımı, diğeri işçi emeklisidir, üç erkek ise öğretmen, eczacı ve işçi emeklisidir. Yugoslavya Krallığı'nda Müslüman azınlığın etnik bakımından en karmaşık olduğu bölgeler Kosova ve Makedonya idi. Bundan dolayı çalışmada üç milliyete mensup (Türk, Arnavut, Boşnak) Müslümanların yaşadığı Kosova-Prizren'deki

Müslüman azınlığın ilköğretimi örnek gösterilmiştir.

1912–1913 Balkan savaşları Osmanlı Devleti'nin ikinci Viyana kuşatmasından sonra başladığı “Osmanlı Avrupa'sı” topraklarından çekilme sürecini sona erdiren savaşlardır. 1912–1913 Balkan savaşı ile Makedonya ve Trakya Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında paylaştırıldı. Sırbistan'ın yayılmacılığına karşı koyabilmek için Arnavutluk 1912 yılında bağımsızlığını ilan etti.³ 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da imzalanan Osmanlı – Bulgaristan anlaşmasına göre Edirne ve batısında 30 kilometrelik bir alan Osmanlı devletine kaldı. Batı Trakya Bulgaristan'a verildi, Meriç Nehri ise iki ülke arasında sınır kabul edildi.⁴

Balkan savaşlarından sonra Osmanlı devletinin çekildiği topraklardan Kosova, Makedonya ve Yeni Pazar Sancağı Sırbistan Krallığına dahil edildi.⁵ 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Sırbistan, 1912 – 1913 tarihine kadar merkezi ve üniter; millet bakımından homojen, neredeyse milli azınlıkları olmayan bir devlet idi.⁶

Sırbistan kralı Petar 27 Aralık 1912 tarihinde Osmanlı devleti ile yaptığı barış anlaşmasından yirmi dört gün sonra “kurtarılmış bölgelerin teslimi yasası” için kararname ilan etti. Söz konusu kararnamede Sırpların bölgedeki tarihi hakları vurgulandı. Kararnamenin 4. kısmında (74-88 maddeler) kanun karşısında bütün vatandaşların eşitlik ilkesi ilan edildi ve tüm dinlere özgürlük garantisi verildi.⁷

¹Doktora Öğrencisi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , etadervis@gmail.com

Sırbistan Balkan savaşlarında ele geçirdiği bölgeleri hukuken Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) Barış Antlaşmaları ile topraklarına katabildi. Kral Petar'ın 7 Eylül 1913 tarihindeki ilanı ile Sırbistan bu yerleri ilhak ettiğini bildirdi. Aynı ilanda din farkı gözetmeksizin herkese can güvenliği verileceği ve kanun karşısında herkesin eşit olduğu ve her din, mülk ve şahsiyetin "aziz" olarak saygı göreceği vurgulandı.⁸

Balkan Savaşlarından sonra en karmaşık durum, temas kuşakları halinde olan Makedonya, Dobruca, Kosova, Voyvodina, Transilvanya ve İstanbul gibi yerlerde görüldü.⁹ Çünkü bu yerlerde nüfus değişik etnik yapılardan oluşmaktaydı. Sırbistan Krallığında 1913 yılında yapılan bir ankette halkın henüz siyasi özgürlüğe hazır olmadığı neticesine ulaşıldı. Halk arasında dini düşmanlığın var olduğu ve vatandaş eşitliği bilincinin henüz olmadığı konusuna dikkat çekildi. Ayrıca Müslüman halkın Sırp devletine karşı sadakati konusundaki güvensizlik siyasi özgürlüklerin verilmesi konusunda tedirginlikler yaratmaktaydı.¹⁰

Balkan Savaşları başlamadan önce, Balkanların Osmanlı hakimiyeti altındaki bölgelerinde Müslümanlar en büyük nüfusa sahip din grubuydular. 1911 yılındaki nüfus dağılımına göre, Osmanlı devletinin Avrupa topraklarındaki vilayetlerinde toplam 6.353.000 olan nüfusun 3.242.000'ni Müslümanlar oluşturuyordu. Hatta birçok bölgede ve üç vilayetin tamamında (Edirne, İşkodra, Kosova'da) Müslümanlar en büyük topluluk olmakla birlikte kesin çoğunluğu oluşturuyorlardı.¹¹ Balkanlar'dan Türk izini silmek gayesiyle yapılan Balkan savaşlarında Osmanlı Devletinin çekildiği Avrupa topraklarında yaşayan 2.315.293 Müslüman'ın 1.445.179'u yani % 62'si artık Balkanlar'da değildi. Bu sayıdan sadece 812.771 Müslüman hayatta kalabilmiş, 632.408 kişi ise ölmüştür.¹² 1912-1913 yıllarındaki bu katliamlardan sağ kurtulan Müslümanların torunları aynı topraklarda Müslüman azınlık olarak yaşamaya devam ettiler.¹³

Yugoslavya Krallığı'nda Müslümanların Statüsü

Osmanlı devletinin Balkanlardan çekilmesinden sonra Sırbistan Krallığında yaşamaya devam eden Müslümanlar milli azınlık olarak nazar-ı itibara alınmadılar. Türk, Arnavut, Boşnak ve Rom milletlerinin oluşturduğu Müslüman dini azınlığa din hakları tanındı.¹⁴ 14 Eylül 1914 tarihli Osmanlı devleti ve Sırbistan Krallığı arasındaki İstanbul anlaşmasında "dini konular ve vakıflardaki yetkileri haricinde müftü nikâh, boşanma, nafaka,

vâsilik, miras ve müteveli tayini konularında yetkilidir. Miras konusunda Müslüman taraflar önceden anlaşarak müftüye arabulucu olarak başvurabilirler" hükmü yer aldı.¹⁵ Aynı anlaşmanın 8. maddesine göre Sırbistan'da Müslüman dini örgütün kurulması öngörülmekteydi. Kral, bölge müftüleri arasından seçilen üç müftüden birini baş müftü olarak atayacaktı. Baş müftü ve diğer müftülere şer'î hâkim ve fetva verme yetkisini ise İstanbul'daki şeyhülislam verecekti.¹⁶ İstanbul Anlaşması Osmanlı döneminin sona ermesinden sonra Yugoslavya Krallığı'nda yaşayan Müslümanların durumunu titiz bir şekilde belirlediğinden dolayı uluslararası hukukî antlaşma olarak değerlendirilebilir.¹⁷ Ancak Osmanlı Devleti Birinci Dünya savaşına girince Müttefiklerin yanında yer almasından dolayı, iki taraf arasında savaş belirmesi üzerine Yugoslavya Krallığı anlaşmayı iptal etti. İstanbul Anlaşması'nda uygulanma aşamasına geçilememişse de bu anlaşma Yugoslavya Krallığı içinde Şer'î hukuk kurallarının uygulanmasıyla ilgili hukuk anlaşmalarının düzenlenmesine temel teşkil etmiştir.¹⁸

Birinci Dünya savaşında Sırbistan Krallığı Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan tarafından işgal edildi. Birinci Dünya savaşından sonra 1 Aralık 1918 tarihinde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kuruldu.¹⁹ Sırbistan Krallığında olduğu gibi Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda da Müslüman olan milli azınlıklar dinlerine göre muamele gördüler. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulmasına temel teşkil eden Korfu Deklarasyonu'nun²⁰ 7. Maddesiyle Ortodoks ve Katolik mezhepleriyle birlikte İslam dini de kabul edildi ve hepsi kanun önünde eşit hale geldi.²¹ Kral Aleksandar'ın naibinin 6 Ocak 1919 tarihinde halka bildirisinde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı hükümetinde her üç milletin ve her üç dinin temsilcilerinin uyumlu bir şekilde çalıştıkları ve bunun kardeşliğin belirtisi ve kardeş dayanışması olduğu bildirilmekteydi. Nitekim 20 Aralık 1918 tarihinde yapılan krallığın ilk bakanlar atamasında Dr. Mehmed Spaho Ormançılık ve Madencilik Bakanı olarak atanmıştı.²² Aynı bildiriye krallıkta din eşitliği garanti edilmekteydi.²³ Mehmed Spaho krallığın meclisine, krallıkta varlığı inkâr edilemeyen Müslüman din birliğinin temsilcisi olarak girdi.²⁴

Birinci Dünya savaşı esnasında Avrupa kamuoyunun etkisiyle azınlıkların milli, dini ve dil haklarının korunması fikri gelişti. Avusturya ile Müttefik ve Mihver devletlerin yaptığı antlaşmaya göre (10 Eylül 1919 Sen Germen) Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı büyük güçlerin azınlıklarla ilgili yükümlü kıldığı her kuralı uygulamak mecburiyetinde olacaktı. Bununla ilgili Sırp-Hırvat-

²Zahid Volkan makalenin yazılmasından sonra 25 Kasım 2013 tarihinde vefat etti.

³Kemal H. Karpat, "Balkanlar", DİA, C. 5, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 30.

⁴Cevdet Küçük, "Balkan savaşı", DİA, C. 5, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 24.

⁵Fikret Karčić, Šerijatski Sudovi U Jugoslaviji 1918-1941, (Sarajevo: 1986), 27 -29.

⁶Branko Petranovic, İstoriya Jugoslavije 1918 - 1978, (Beograd: 1981), 31.

⁷Milos Jagodic, Uredenje Oslobodenih Oblasti Srbije 1912 - 1914: Pravni Okvir, (Beograd: 2010) 17, 23.

⁸Age, 31 - 33.

⁹Marija Todorova, "Balkanlar'da Osmanlı Mirası", Ed. Carl Brown, İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası, (İstanbul: 2000) 101.

¹⁰Jagodic, age, 38 - 39.

¹¹Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün - Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821 - 1922), (Çev. Fatma Sankaya), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012) 141 - 142.

¹²McCarthy, age, 186-187.

¹³Age, 141 - 170.

¹⁴Bu uygulama, Osmanlı devletinden kopan Balkan devletlerinde Müslüman nüfus ile ilgili ilk uygulama değildir. 1878 Berlin anlaşması ile bağımsız olan Karadağ'da ilk defa diğer din mensuplarıyla beraber Müslümanlar da din hakları kapsamında Müftülük ve İslam Komitesi kurma hakkına, din eğitimi alabilecekleri mektepler kurma, özel meselelerinde Şer'î hukuk ile muamele görme hakkına sahip oldular. Uğur Özcan, II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı - Karadağ İlişkileri, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012) 235-239.

¹⁵Jagodic, age, 38 - 95. Balkan savaşı neticesinde Osmanlı devletinin Bulgaristan ile imzaladığı 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul anlaşmasına eklenen "müftülere müteallik protokole" göre Bulgaristan'da yaşamaya devam eden Müslümanlar da aynı haklara sahip oldular. Küçük, agm, 24-25.

Sloven Krallığı ile ayrı bir anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile krallıkta yaşayan tüm Müslüman halk (Boşnaklar, Türkler, Arnavutlar, Romlar vb.) dini azınlık olarak kabul edilmişleridir. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı bu antlaşma ile devlette yaşayan Müslümanların dini hayatlarıyla ilgili sorumlulukları üzerine almış oldu. Söz konusu antlaşma Birinci Dünya savaşından sonra, sadece bireylerin değil toplulukların haklarını koruyan bir antlaşma olarak uluslararası anlaşmalar kapsamına girmiştir.²⁵ Aynı anlaşmaya göre Almanlar, Macarlar ve Bulgarlar milli azınlık olarak tanındılar.²⁶ Krallığın Din İşleri Bakanlığında üç bölüm bulunacaktı ve her bölümün başında ilgili dinin temsilcisi bulunacaktı.²⁷ Dini azınlık olarak tanınan Müslümanlar 1919 yılında ilk siyasi örgütlerini kurdular. İslam Muhafaza – i Hukuk Cemiyeti ve Yugoslavya Müslüman Organizasyonu²⁸ Sırp - Hırvat – Sloven Krallığında Müslümanların hakları için mücadele edecekti. Ancak Cemiyetin 1925 yılına kadar çalışmasına izin verilmişse de, aynı yıl kapatılmıştır.²⁹

Sırp – Hırvat – Sloven Krallığının ilk anayasası olan Vidovdan Anayasası 28 Haziran 1921 tarihinde kabul edildi. Anayasada kabul edilen mezhep ve dinlerin serbestisi garanti edildi. Ayrıca bu mezhep ve inançların mensupları, krallık dışındaki dini liderlerle de bağlantılarını devam ettirebilecekti (madde 12).³⁰ Krallığın resmi dili Sırp-Hırvat ve Slovence'dir (3. madde).³¹ Vidovdan Anayasasına göre Müslümanların aile ve miras davalarına Şer'i hâkimler bakacaktır.³² (109. madde)³³ Vidovdan Anayasası'nın kabul edilmesinde Tarımcılar Birliği ve Müslüman organizasyonu kilit rolü oynadılar. Ancak anayasanın kabulü için "Cemiyet" isimli Müslüman organizasyonuna önceden, maddi destek, okul, din, mahkeme otonomisi ve devlet idaresine katılım konusunda taviz gibi konularda vaatlerde bulunularak vekillerinin evet oyunun garanti edildiği ileri sürülmektedir.³⁴ Ancak Müslüman Halk Organizasyonu'nun Programında, Vidovdan Anayasasının bütün olarak organizasyonun bakış açısı ve meyline uygun olmadığı ancak yeterince liberal olması ve henüz uygulanmadığından ve kabulüne yasal bir şekilde organizasyonun temsilcilerinin de katılması dolayısıyla söz konusu

anayasanın revizyonu ne en acil ne de gelecek politikalarının hedefi olmadığı belirtilmekteydi.³⁵ Bundan dolayı Müslüman siyasi organizasyonu öncelikle demokratik yollardan halkın taleplerini ifade etme yolunu tercih edecekti. Krallıkta şimdiki güçlü merkezîyetçilik halkın ve devletin çıkarı için uygun olmadığı ve anayasa revizyonuna hemen gidilemezse de, şimdiki merkezîyetçiliğin bölge (oblast), srez ve belediye özyönetimi konularak hafifletilebileceği vurgulanmaktaydı.³⁶

Yasalarla Müslüman azınlığın hakları garanti edilmişse de uygulamada her zaman aksaklıklar olmuştur. Hâlbuki devlete karşı yükümlülükleri en eksiksiz yerine getiren azınlık Müslümanlardı. Nitekim Saraybosna'daki Müslüman Kurul, Yugoslavya Krallığının İkinci Dünya savaşında saldırıya uğraması üzerine 1941 yılında yayınladığı bildirisinde Bosna Hersek Müslümanlarının özgür irade ile krallığa katıldıkları,³⁷ devlette tüm yurttaşlara dini, mülkiyet hakları garanti edildiği, devlete itaat eden Müslümanların devlete karşı yükümlülüklerde öncelikle hareket eden din mensupları olduğu belirtiliyordu. Ancak söz konusu rejimin Müslümanlara eşit muamelede bulunmadığı, buna rağmen devletin uğradığı felaketin gerçek Yugoslavları olduğu gibi Müslümanları da etkilediği belirtilmekteydi.³⁸

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, kurucu milletler olan Sırp, Hırvat ve Slovenler haricinde değişik ulusları da barındırıyordu. Ancak en büyük sorun Sırp ve Hırvatlar arasındaydı. Bunun sebebi Sırbistan'ın baskın politikasıydı.³⁹ Zaten krallığın kurulmasında en büyük endişe genişletilmiş Sırbistan olmasından duyulan endişeydi.⁴⁰ Ulusalçılığı bastırmak amacıyla Kral Aleksandar 6 Ocak 1929 tarihinde diktatörlüğünü ilan ederek krallığın ismi Yugoslavya Krallığı⁴¹ şekline dönüştürüldü. 3 Eylül 1931 tarihinde ilan edilen yeni anayasaya göre devletin dili Sırpça Hırvatça Slovence'dir (3. madde).⁴² Aynı anayasa ile krallıkta var olan ulusalçılık sorunlarının önüne geçmek için var olan eyalet sınırları yerine yeni idari düzenleme yapıldı.⁴³ Vidovdan Anayasasında olduğu gibi bu anayasada da krallıkta yaşayan

¹⁶Müslümanların millet olarak değil de din unsuru olarak ele alınması, krallık içinde tüm Müslümanları kapsayan bir Müslüman Dini Örgütünün kurulması fikriyle hareket eden Müslüman din ve siyasi çevrelerin de bakış açısına uygundu. Bu açıdan antlaşma, ilerde devlet içinde verilmesi gereken mücadelede önemli bir destek olarak değerlendirildi. Karčić, age, 35.

¹⁷Karčić, age, 35.

¹⁸Age, 27-29.

¹⁹Ferdo Šišić, Dokumenti o Postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919, Zagreb: 1920, 274-275; İvan Božović, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić & Vladimi Dedijer, İstoriya Jugoslavije, (Beograd: Prosveta Yayınları, 1973) 403; Branko Petranović, İstoriya Jugoslavije, Knjiga I. – Kraljevina Jugoslavija, http://www.znaci.net/00001/93_1.pdf, 16. (ET: 21 Temmuz 2013) Devlet ayrıca Birinci Yugoslavya olarak da adlandırılmaktaydı. Krallığın kurulması için Sırbistan kendi özgün devletini feda etmeye hazırды, bu çabalarından dolayı Sırbistan Piyemonte olarak adlandırıldı. Šišić, age, 311. Ancak Yugoslavya'da yaşayan halklar arasında ilerde anlaşmazlık ve çatışma riski vardı. Petranović, a.g.e. 14; Yugoslavya krallığının kurucu milletleri Sırp, Hırvat ve Slovenler'dir. Devletin adının Yugoslavya olarak verilmesine taraftar olanlara göre bu şekilde "kabile bölücülüğünden" bir an önce kurtulmak için bu ad verilmeliydi. Hatta Sırp hegemonyasından çekindiklerinden dolayı devletin adından Sırp isminin çıkarılması gerektiğini ileri sürdüler. Bu devletin resmi dili Sırp-Hırvat-Sloven diliydi. Gerçekte böyle bir dil olmasa da bu dil fikrini savunanlara göre "halk birliği" için siyasi açıdan uygundu çünkü dilde ikilik varsa halkın bütünlüğü olamazdı. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslovenski Federalizam Ideje i Stvarnost Tematska Zbirka dokumenata, C. I., (Beograd : 2010), 126.

²⁰Korfu Deklarasyonu Sırbistan Krallığı'nın resmi temsilcileri ve Londra'da bulunan Yugoslavya kurulu üyeleri tarafından oluşturulan ve veliahd Aleksandar tarafından onaylanan bir belgedir. Bununla Sırbistan Krallığı ve Avusturya-Macaristan idaresi altında bulunan Sırp, Hırvat ve Sloven temsilcileri birlik oluşturma yönünde anlaşılardı. Šišić, age, 307.

²¹http://www.arhivyyu.gov.rs/Data/Images/aj_9_mizl_l4a_b_no1.jpg (ET: 11 Mayıs 2013);

Petranović, age, http://www.znaci.net/00001/93_1.pdf, 15.

²²Šišić, age, 290. Ancak Geçici Halk Temsilciliğinin toplanmasından önce Mehmed Spaho, agrar reformunun uygulanmasındaki uyuşmazlığı ve sadece Müslümanların mülklerinin alındığı, tazminat meselesinin halledilmediği, ileri zamanlara bırakıldığı gerekçeleriyle bakanlık görevinden istifa etti. Husnija Kamberović, Mehmed Spaho (1883-1939) Politička Biografija, Sarajevo 2009, s. 31.

²³Šišić, age, 298.

²⁴Kamberović, age, s. 23.

²⁵Karčić, age, 33-34.

²⁶Đorđe Borozan, Osnovni Principi Zaštite Manjina u Kraljevini SHS 1919-1921. i Albanci u Kraljevini, 362, 372 <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7939.pdf>, 372 (ET: 11 Mayıs 2013).

²⁷Šišić, age, 288.

Müslüman halk milli kimliklerine göre değil, dini kimliklerine göre muamele gördüler. Yugoslavya

Krallığın anayasasına göre Müslümanların aile ve miras konularına Şer'i mahkemeler bakacaktı (100. madde).⁴⁴ 1936 yılında ilan edilen Yugoslavya Krallığı İslam Birliği Yasasının 7. maddesinde "cami, mektep, medrese ve diğer dini-eğitim ve beşeri müesseseleri muhafaza edebilirse; dini memur ve devlet ve diğer okullar için din öğretmeni yetiştirebilirse; devlet ve diğer okullardaki gençleri dini – ahlâk kuralları dâhilinde yetiştirebilirse" İslam Birliği'nin amacına ulaşmış olacağı belirtilmekteydi. Yasanın 15. maddesinde krallıkta yaşayan Müslüman halkın ve okullardaki Müslüman öğrencilerin diğer dinlerin ayinlerine katılmaları için hiçbir şekilde zorlanamayacağı belirtilmekteydi.⁴⁵

Yugoslavya Krallığı'nda Müslüman Azınlığın İlköğretim Hakları

Sırp – Hırvat - Sloven Krallığı'nda 248. 666km² de, 1921 nüfus sayımına göre 11.984.919 nüfus yaşamaktaydı. Bu sayının yaklaşık iki milyonu azınlıklara aitti: Alman, Macar, Romen, Slovak, Rusin, Polak ve diğerleri (Müslüman azınlıklar).⁴⁶ Müslüman olan azınlıklardan Arnavutlar 439.658, Türkler 150.000'di.⁴⁷ Dinlere göre nüfus oranları 5.593.057 Ortodoks, 4.708.657 Katolik, 1.345.271 Müslüman vardı.⁴⁸

Balkan savaşlarından sonra Sırbistan Krallığı'nda bulunan Osmanlı okulları hızla kapatıldı. Bu okullarda Arnavutlar hatta Sırp bile eğitim görmekteydi. Bu okullar ilerde Arnavut ve Sırp okullarının açılmasını sağlamıştır.⁴⁹ Recepağić, Balkan Savaşlarından sonra Müslüman azınlığa anadillerinde okulların açılmamasında en büyük sorun olarak kadro yetersizliğini göstermektedir. Balkan savaşlarından sonra yaşanan büyük Müslüman göçünde bölgede var olan eğitilmiş kadro da Anadolu'ya göç etmiş, bu durum Müslüman halkın anadilde eğitim görmesini menfi yönde etkilemiştir. Balkan savaşlarından sonra bölgede

Türkçe ve Arnavutça eğitimin durmasının sebeplerinden biri olarak bu göçler gösterilmektedir.⁵⁰ Ancak bunu sadece yaşanan göç ile izah etmek mümkün değildir. Avrupa devletlerinin de etkisiyle Yugoslavya Krallığında yaşayan Müslümanlar milli kimliğiyle değil dini kimliğiyle tanınmaktaydı, bundan dolayı Müslüman olan azınlıklara anadilde eğitim hakkı verilmedi.

Osmanlı okullarının kapatılmasından sonra Darü'l-muallim icazetnameleri olan Müslümanlar, okullardaki işlerine devam edebilmek için idari ve askeri yetkililere başvuruda bulundular. Bunlardan bazıları din derslerini okutma yetkisine sahip oldular. Bu konuda 1914 yılında Prizren bölgesi eğitim yetkililerinin Priştine Eğitim Bakanlığı Müfettişine yazdığı raporda şunlar belirtilmiştir: "Ortodoks öğretmenlerin-ki bunlardan kasıt sadece Sırp öğretmenlerdir-öğretmenlik görevini yapması, Ortodoks olmayanların ise sadece din öğretmenliği yapması gerektiği kanısındayız".⁵¹

1912 yılından sonra ibtidaiye, rüştiye, idadiler kapanmış sadece bazı medreselerin çalışmasına müsaade edilmiştir. Prizren'den yazılan 1914 tarihli bir raporda sadece din okullarının çalışmasına müsaade verilmesi yönünde karar alındığı bildirilmiş, din eğitimi veren bu eğitim kurumlarına (medreselere) öğretmen yetiştirmek için bir ilahiyat okulunun açılmasının zaruri olduğu bildirilip aksi halde İstanbul'a gidip eğitim almaları gerektiği, ancak bu durumun devletin çıkarlarına ters olabileceği vurgulanmıştır.⁵²

Birinci Dünya Savaşı döneminde (1915-1918) Kosova'nın Kaçanik, Gilan, Ferizovik, Prizren, Orahoval, Priştine, Podujeva şehirleri Bulgar işgali altında bulunuyordu. Bulgar işgali altında olan bölgelerde Bulgarca eğitim veren okullar açıldı. Bulgar yasaları sadece Müslümanları değil aynı zamanda Sırpı da kapsamaktaydı. Bölgede yaşayan çeşitli milletlere ait kitap ve diğer kültürel zenginlikler yok edildi. Osmanlı devletinin Müttefikler tarafından Birinci Dünya Savaşına girmesine kadar Bulgarların Osmanlı okullarına karşı tahammül edilir bir tutumu vardı. Bu dönemde özellikle medrese ve mekteplerin

²⁸Hüsrev Tabak, "Political and Ideological Profiling of Muslims in Interwar Yugoslavia", (School of Slavonic and East European Studies, University College London (UCL) yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, London, 2011), 31. Cemiyetin İstanbul ve daha sonra Ankara ile yakın bağları vardı. Age, 39.

²⁹Komisyon, Kosovo-Kosova, (Beograd: 1973), 187-189. Müslüman siyasi örgütleriyle ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Tabak, age.

³⁰http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (ET: 11 Mayıs, 2013), 3.

³¹http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (ET: 11 Mayıs, 2013), 1.

³²Anayasa'ya Şer'i mahkemelerle ilgili paragrafın girmesini Bosna ve Hersek'te hakim olan Krsta Mariç, "Müslümanları devlete bağlamak, Türklük yapmaktan vazgeçirmek ve onları tekrar Sırlığa çevirmek amacıyla devletin Müslümanlara yanaşması" olarak yorumlamaktadır. Karčić, age, 45.

³³http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (ET: 11 Mayıs, 2013), 18.

³⁴Petranović, Zečević, age, 140.

³⁵Age, 239 – 240.

³⁶Age, 240.

³⁷Müslüman Organizasyonu yayını "Vrijeme" gazetesinin 8 Ocak 1919 tarihli ilk sayısında organizasyonun bu konudaki programı şu şekilde vurgulanmıştı: "yakınlaştıracamız, hiçbir şekilde bölmeyeceğiz, Yugoslavlığı yakınlaşmak ve birleşmek için en uygun yol olarak görmekteyiz". Kamberović, age, s. 26.

³⁸Age, 704.

³⁹Katolik Hırvatlar Yugoslavya'da Sırp hegemonyasından rahatsızlık duyduklarından dolayı 1918 yılındaki birliği inkâr etme yoluna bile gittiler. Onlara göre Drina nehri iki dünyanın, Doğu ve Batı'nın sınırı idi. Petranović, age, 138-141.

⁴⁰Age, 29.

⁴¹Müslümanların din ileri gelenleri Yugoslavlık ideolojisini, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinden korunma amacıyla kabul ettiler. Age, 33.

⁴²Petranović, Zečević, age, 307.

⁴³Buna göre krallıkta idare banlıklar, srezler ve belediyelere göre yapılmaktadır (82. madde). Bu banlıklar: merkezi Lyublyana olan Drava banlığı, merkezi Zagreb olan Sava banlığı, merkezi Banya Luka olan Vrba banlığı, merkezi Split olan Primorska banlığı, merkezi Sarajevo olan Drina banlığı, merkezi Cetinye olan Zeta banlığı, merkezi Novi Sad olan Dunav banlığı, merkezi Niş olan Morava banlığı, merkezi Üsküp olan Vardar banlığı (83. madde); age, 309.

Priştine Belediye Meclisinin, 26 Aralık 1916 tarihli kararında diğerleriyle beraber şehirdeki Türkçe okulların tekrar açılması ve bu okullara yardım edilmesi kararlaştırılmıştı.⁵³ Ancak Bulgaristan ve Osmanlı devletinin ilişkilerinin bozulması üzerine Türkçe okulların da çalışmaları yasaklanmıştır.⁵⁴ 1915'ten sonra Kosova'nın büyük bir kısmı Avusturya işgali altına girdi. Bu tarihten sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgede Arnavut okullarını desteklemeye başladı. Ancak bu destek dini veya kültürel sebeplerle izah edilemez, söz konusu imparatorluğun bu desteği, Arnavutları kendi siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmak istemesiyle alakalıydı. Ayrıca Türkçe ve Sırpça eğitim de düzenlenecekti.⁵⁵

Birinci Dünya savaşıdan sonra kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda dini azınlık olarak kabul edilen Müslüman milletlere anadillerinde eğitim hakkı verilmedi. Ayrıca kültürel hayatın devamını sağlayan enstitülerin varlığına müsaade edilmedi.⁵⁶ Eğitim dili Sırpçadır, Slovenya'da Slovenceydi. Uluslararası koruma altında olan milli azınlıklar ise – Alman, Macar ve Romenler – anadilde eğitim hakkı kazanmışlardı. En etkili olan Alman azınlığın Vırşaç'ta öğretmen okulu vardı. Ezilen ve uluslararası koruma altında olmayan azınlıklar ise – Arnavut, Türk ve diğerleri – büyük Sırp ideolojisinin ve Yugoslavlığın yoğun etkisi ile karşı karşıya kaldılar. Okul programları hükümlerinin milletlerin kültürüne dayanıyordu. Bu eğitim sisteminde milli üniterizm, devlet ve millet düşüncesinin birliği hakimdi. Karcorçeviç hanedanlığı yüceltilerek, antikomünizm ve din duyguları ile besleniyordu.⁵⁷

Müslüman azınlığın anadilde eğitim görmesiyle ilgili sorun özellikle Kosova ve Makedonya'da vardı. Çünkü buradaki Müslümanları Boşnaklar⁵⁸ ve Sırpça'nın kendi dillerine tamamen yabancı olan Arnavutlar ve Türkler oluşturmaktaydı.⁵⁹ Ancak o dönemin idaresi azınlıkların bu şekilde eğitimlerine bile ilgi ve alaka göstermiyordu. Türkler ve Arnavutlar sadece seçimler öncesinde oy potansiyeli olarak hatırlanmış, bu dönemde yapılan baskılar azaltılmıştır.⁶⁰ Üniterizm amacıyla Kosova ve Makedonya'da “bölgesel” dillerin kullanımı yasaklandı. Azınlık okulları kapatıldığı gibi müfredatlar ve ders kitapları Sırp “milli” anlatıları ve efsanelerine uygun bir şekilde yazıldı.⁶¹ Yugoslavya Krallığı'nda eğitim ve kültür seviyesi genel olarak çok düşüktü.⁶² 1931 yılında 12 milyon olan nüfusun %51,5'i okuryazar değildi.⁶³ Ataerkil aile yapısı dolayısıyla özellikle kadınlarda eğitim oranı çok düşüktü. Eğitimin geliştirilmesi için en karakteristik olan tek eğitim sisteminin geliştirilmesi çabaları idi. Osmanlı döneminden kalan dağınıklık, okul türlerinin ve eğitim programlarının birleştirilmesiyle giderilmeye çalışıldı. Önceki bölgelerin yerine banlıkların kurulması ile birleştirme politikası önemli derecede hızlandırıldı.⁶⁴

Prizren Bölgesel Tarih Arşivi'nde (Regional Historical Archive Prizren) 1928 yılından 1939 yılına kadar var olan öğrenci kayıt defterlerinden o dönemde Müslümanların hangi şartlarda eğitim gördüklerini anlamak mümkündür. Denasyonalizasyon (Milliyetsizleştirme) uygulamaları kapsamında krallıkta dini azınlık olarak tanınan Müslümanlara ana dillerinde eğitim hakkı verilmedi. Yugoslavya krallığında ilk öğretim programı eğitim bakanlığı tarafından 1929 yılında düzenlendi. Kanunen verilen haklara göre devlet okullarında azınlıklar için özel sınıflar açılacak, bu sınıflarda en fazla 30 öğrenci olacaktı.

⁴⁴İslam Din Birliği 1918 yılından itibaren Sen Germe antlaşmasına dayanarak dini otorite ve diğer din birlikleriyle beraber eşitlik yönünde tavır segiledi. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığında Bosna, Hırvatistan ve Slovenya Müslümanları Sarabosna'daki Reisu'l-ulema başkanlığındaki birliğe, Sırbistan ve Karadağ'daki Müslümanlar ise Belgrad'taki Baş Müftüye bağlıydılar. 6 Ocak diktatörlüğünden sonra 1930 yılında Reisu'l-ulema Belgrad'a taşındı, Müslümanların dini lideri ise Müslümanların merkezi olan Saraybosna'ya taşındı. Petranović, age, http://www.znaci.net/00001/93_2.pdf (ET: 21 Temmuz 2013).

⁴⁵Službene novine broj 256-LXIV od 5. novembra 1936 http://www.rijaset.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IZ-e_iz_1936.g.pdf (ET: 17 Ağustos 2013).

⁴⁶Petranovic, age, 29.

⁴⁷Božović, Ćirković, Ekmečić, Dedijer, age, 445.

⁴⁸Petranovic, age, 32 – 33. Sırp – Hırvat – Sloven Krallığındaki Müslüman nüfus oranlarıyla ilgili değişik kaynaklarda az farkla değişik rakamlar verilmektedir. Karčić 1922 yılında Müslüman nüfusun sayısının 1.337.687, Karčić, age, 45; McCarthy ise 1921 yılında 1.570.224 olduğunu kaydeder, McCarthy, age, 85.

⁴⁹Jašar Redžepagić, Školstvo i Prosveta na Kosovu Od Kraja XVIII. Stoleća Do 1918 Godine, (Priština: 1974), 182.

⁵⁰Age, 15.

⁵¹Age, 41-42.

⁵²Redžepagić, age, 42'den naklen Sırbistan Devlet arşivi, Prizren Bölgesi Eğitim Sorumlusu Raporları.

⁵³Age, 161'den naklen Arhiv Republike Makedonije, Skopje, Fond: Makedonska vojno inspekciona oblast, 1916-1918, sign. K. 149.

⁵⁴Redžepagić, age, 162.

⁵⁵Age, 163-172.

⁵⁶Komisyon, age, 192.

⁵⁷Petranović, age, 160.

⁵⁸Boşnakça Slav dil grubunda olduğundan dolayı diğer sorunlar haricinde, dil sorunu olarak Sırpça eğitim dili Boşnaklara sorun değildi.

⁵⁹Božović, Ćirković, Ekmečić, Dedijer, age, 445.

⁶⁰Komisyon, age, 192.

⁶¹Tabak, agt, 28.

⁶²Petranović, age, 150.

⁶³Sırp – Hırvat – Sloven Krallığında 1921 yılında oniki yaş üstü nüfusta okumayazması olmayanların oranları şöyleydi: Slovenya %8,8, Vojvodina %23,3, Hırvatistan %32,2, Dalmaçya %49,5, Sırbistan %65,4, Karadağ %76, Bosna ve Hersek %80,5, Makedonya %83,8. Božović, Ćirković, Ekmečić, Dedijer, age, 445.

⁶⁴Petranović, age, 159.

⁶⁵Borožan, age, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7939.pdf>, 374. (ET: 11 Mayıs 2013).

⁶⁶Regional Historical Archive Prizren, I / 14 - Upisnik Učenika Narodnih Škola – Hadži Ristićeva škola, 1934 – 1936.

⁶⁷Redžepagić, age, 95.

⁶⁸Selvinaz Kovaç (Türk kökenli, 1926 Kosova – Prizren doğumlu, ev hanımı) ile 15 Ocak 2012 tarihinde yapılan mülâkattan derlenmiştir.

⁶⁹Murtezan Berisha (Arnavut kökenli, 1928 Dragaş – Buça köyü doğumlu) ile 1 Şubat 2012 tarihinde yapılan mülâkattan derlenmiştir. Dragaş belediyesine bağlı Buça köyünde eğitim gören Murtezan Berisha'nın öğretmeni Zagreb'li Hırvat Dragomir Adamović idi.

Yugoslavya Krallığı'nda Müslümanların Statüsü ve İlköğretim Hakları (54 - 62)
den muaftılar. Yugoslavya Krallığı'nın Müslümanlara verdiği din hakları çerçevesinde Müslümanlar din dersi görme hakkına sahiptiler. Nitekim “kurtarılmış bölgelerin teslimi yasasında” ortaokul yasasının (4. yasa) 12. maddesinde Ortodoks olmayan öğrencilere kendi dinleri için din öğretmeni tayin edileceği ve öğretmen veya velinin talep etmesi durumunda Ortodoks olmayan öğrencilerin Hıristiyan din dersinden muaf tutulabileceği belirtilmektedir. Ancak okul dışında din dersi görüp, eğitim gördükleri okula bunun için şahadetname getirmekle yükümlüydüler.⁸¹ Ayrıca Vidovdan anayasasının eğitimle ilgili maddelerinden de anlaşıldığına göre bütün okullarda ahlâk eğitimi verilecek, halk birliği ve dini hoşgörü ile devlet bilinci geliştirilecek; okullarda din eğitimi ebeveyn veya vasi isteği doğrultusunda ve din büyüklerinin onayı ile din ilkelerine uygun bir şekilde düzenlenecekti (madde 16). Aynı maddede farklı ırk ve dillerdeki azınlıklara ilköğretimin ana dillerinde ve kanun ile belirlenecek yasalarla düzenleneceği belirtiliyordu.⁸³ Müslüman Halk Organizasyonu Programının eğitim politikasıyla ilgili III. bölümünde Müslüman azınlığın din eğitiminin vurgulandığı anlaşılmaktadır:

Temiz dini hayat toplumun doğru bir şekilde gelişmesi, mutluluğu için ilk şarttır. Her türlü dini eğitimin eksikliği toplumumuzun Müslüman kesiminin felaketine yol açabilir. Bundan dolayı organizasyon temsilcisinin en önemli görevi dini ve vakıf idaresini güçlü temeller üzerinde kurmasıdır. Müslüman halkın eğitiminin geliştirilmesine ayrı itina gösterilmelidir. Eğitim her dini yolsuzluktan temiz ve her türlü dini zorlamadan ve dini hoşgörü prensipleriyle çelişen geleneklerden uzak olmalıdır. Müslümanların yaşadığı yerlerde okul sayısı artırılacak, plan ve program çevrenin ihtiyaçlarına göre düzenlenecek. Dini eğitim ilköğretim ve liselerde mecburi olacak.⁸³

Yugoslavya Krallığı İslam Birliği Yasasının 17/1 noktasında tüm okullardaki Müslüman öğrenciler için din eğitiminin mecburi olduğu ve din eğitiminin din idarecilerinin gözetiminde olduğu belirtiliyordu. Aynı kanunun 17/4 noktasında okullardaki din dersinin haftada en az iki saat olacağı ve öğrenci sayısının yeterli olmadığı durumda Müslüman öğrencilerin bir okulda toplanarak din dersi görebilecekleri belirtiliyordu.⁸⁴ Prizren’de Müslüman öğrenciler İslam dini dersini bir okulda toplanarak görmekteydiler. Din dersleri Salı ve Cuma günleri yapılmaktaydı.⁸⁵ Prizren’de Müslüman öğrencilerin din dersi görmek üzere toplandıkları okul “Mladen Ugareviç”⁸⁶ okulu idi. Ancak Sırp Ortodoks kilisesinin inşaa ettiği bir okulda Müslüman veya diğer dinlere ait çocukların eğitim görmesinin doğru olmadığını belirten Sırp bu durumdan rahatsız olmuşlardır.⁸⁷ Din dersleri Müslüman öğretmenler tarafından okutulmaktaydı ve eğitim dili Türkçe ve Arnavutların yaşadığı yerlerde Arnavutça idi. “Kurtarılmış bölgelerin teslimi yasasında” ortaokul yasasının

Bu okullarda Müslüman öğrenciler resmi dilde (Sırpça) eğitim alacaklardı.⁶⁵ Eğitim dili Sırpça olmasına rağmen Müslüman olan çocuklar Sırp çocuklarla aynı sınıflarda okutulmadılar. Müslüman azınlığa devlet okulları dâhilinde “Müslüman Sınıfları” denilen sınıflar açıldı. Bu sınıflarda Türk ve Arnavut Müslüman öğrenciler eğitim görmekteydi. Eğitim dili Sırpça idi.⁶⁶ Sırpça dilini bilmeyen çocuklar için hazırlık sınıflarında Sırpça kurslar düzenlenmekteydi.⁶⁷ Ancak Müslüman sınıflarında Sırpça eğitim alan çocuklar bu kurslara itibar etmemekte, okula başladıktan sonra eğitim sürecinde Sırpça öğrenmekteydi.⁶⁸ Öğretmenleri Sırp veya Hırvat idi.⁶⁹ Bazı yerlerde öğretmenler Müslüman olmakla beraber bu öğretmenlere hem güvenilmemekte hem de bunların işleri ayrı bir özenle takip edilmekteydi.⁷⁰ Yugoslavya Krallığı'nda Sırp Ortodoks kilisesi Sırp burjuvazisinin hegemonyasını desteklemekteydi ve Ortodoksluğun gerçek din olduğunu savunuyordu.⁷¹ Bundan dolayı Ortodoks çocukların okudukları sınıflara sadece Müslümanlar değil Katolik çocuklar da alınmadılar. Bu sebeple Katolik ve Müslüman çocukların okuduğu “Katolik-Müslüman” sınıfları da açıldı.⁷² Katolik-Müslüman sınıflarında öğretmenler rahibelerdi.⁷³ Ayrıca sadece Katolik çocukların okuduğu “Katolik - Arnavut” sınıfları da vardı.⁷⁴

Söz konusu defterlerde öğrenciye ait kişisel bilgilerle beraber öğrencinin dini ve milliyetiyle ilgili kayıtlar da alınmıştır. 1936 – 1937 öğretim yılının 1. sınıf öğrenci kayıtlarında dini Müslüman olan öğrencilerin milliyeti Türk olarak, dini Katolik olan öğrencilerin ise milliyeti Arnavut olarak kaydedilmiştir.⁷⁵ Arşivde var olan defterlerde dini Müslüman olan öğrencilerin milliyeti Türk olarak kaydedilmiştir.⁷⁶ 1938 – 1939 öğretim yılına ait Katolik – Müslüman 2. sınıfı öğrenci kayıtlarında dini Müslüman olan öğrencilerin milliyeti Türk, dini Katolik olan öğrencilerin milliyetleri bir kısmının Yugoslav bir kısmının ise Arnavut olarak kaydedilmiştir.⁷⁷ Defterlerde öğrencilerin okuduğu derslerle ilgili hanelerde, dipnot olarak hanenin azınlıkların anadiline ait olduğu açıklamanın bulunduğu hane olmasına rağmen öğrencilerin değerlendirme notlarının olmaması anadili dersinin okutulmadığını göstermektedir. Çünkü yukarıda açıklandığı gibi Müslümanlar dini azınlık olarak tanındığından dolayı anadillerini okumaları hiçbir şekilde mümkün olmamıştır. Sadece 1930 – 1931 öğrenim yılına ait Katolik – Arnavut sınıfında okuyan öğrencilerin, eğitim dili Sırpça olmakla beraber Arnavutça dil dersini aldıkları ayrıca bu sınıftaki öğrencilere Sırp tarihi yerine Yugoslavya tarihinin okutulduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸ 1925 tarihli ilkökul mezuniyet belgesinden anlaşıldığı gibi ayrı olarak din dersi ve Kur’an dersi alınmış, Sırp Tarihi dersi okutulmuştur.⁷⁹ 1937 tarihli ilkökul mezuniyet belgesinden ise Din ve Ahlâk dersi ve Halk ve Genel Tarih dersinin okutulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰ Müslüman sınıflarda okuyan öğrenciler Hıristiyan din dersin-

⁷⁰Redžepagić, age, 94.

⁷¹Petranovic, age, 33.

⁷²Regional Historical Archive Prizren, I / 18 - Upisnik Učenika Narodnih Škola – Mušog Katoličkog Odeljenja, 1936 / 1937.

⁷³Fatime Šala (Türk kökenli, 1930 Kosova – Prizren doğumlu, işçi emeklisi) ile 18 Ekim 2012 tarihinde yapılan mülâkattan derlenmiştir; Zahid Volkan (Türk kökenli, 1928 Prizren doğumlu ve Kosova – Prizren’de Türkçe eğitimde çalışan emekli öğretmen) ile 30 Ocak 2012 tarihinde yapılan mülâkattan derlenmiştir.

⁷⁴Regional Historical Archive Prizren, I / 11 - Upisnik Učenika Narodnih Škola – Mušog i Ženskog Odeljenja za Katoličko – Arbanašku decu, Škola Mladen Ugarević 1928 / 1932.

⁷⁵Regional Historical Archive Prizren, I / 18 - Upisnik Učenika Narodnih Škola – Mušog Katoličkog Odeljenja, 1936 / 1937.

⁷⁶Regional Historical Archive Prizren, I / 11 - Upisnik Učenika Narodnih Škola, I / 11, I / 14, I / 18, I / 27.

⁷⁷Regional Historical Archive Prizren, I / 11 - Upisnik Učenika Narodnih Škola, I / 27 – Ženskog Rimokatoličkog Odeljenja, 1938 – 1939.

⁷⁸Regional Historical Archive Prizren, I / 11 - Upisnik Učenika Narodnih Škola – Mušog i Ženskog Odeljenja za Katoličko – Arbanašku decu, Škola Mladen Ugarević 1928 / 1932.

⁷⁹Regional Historical Archiv Prizren, Fondi Gjinnazi Real Plotesues Shtetore, njesia org. Prizren viti 1949-1950.

⁸⁰Şefki Cufi'nin şahsi arşivinden.

(4. yasa) 18. maddesinde belirtildiği gibi Ortodoks olmayan öğrenciler kendi dinlerinin büyük bayramlarında tatil hakkına sahiptiler.⁸⁸ Buna göre Müslüman öğrencilere Ramazan ve Kurban Bayramlarında tatil hakkı verilmişti.⁸⁹

Yugoslavya Krallığı'nda 1924 yılına kadar Cuma hutbeleri Osmanlı Sultanı adına okunmaktaydı. Ancak aynı tarihte Halifelik kaldırılmasından sonra hutbeler Kral Petar adına okunmaya başlandı.⁹⁰ Kral Petar'ın doğum günü olan 6 Eylül'de öğrenciler camiye götürülmekte, müftü Kur'an okumaktaydı, ardından müftü Sırpça "Živeo Kral Petar Drugi"⁹¹ diyerek öğrenciler aynısını tekrarlamaktaydı.⁹² Okul çıkışında ise öğrencilere Yugoslavya Krallığı'nın Milli Marşı okutulmaktaydı.⁹³

Yugoslavya Krallığı'nda okula başlama yaşı yediydi ve ilköğretim mecburiydi.⁹⁴ Çocuklarını okula göndermeyen velilere müeyyide uygulanması belediyelerin yetkisine verilmişti. Ancak Müslüman çocukların eğitimleri ebeveynlerinin inisiyatifine kalıyordu.⁹⁵ 8.5 Dinarlık para cezası uygulaması olsa da Müslümanlar arasındaki okuryazar oranının düşüklüğü bu cezanın pek uygulanmadığını ve inisiyatifin ebeveynlere bırakıldığını göstermektedir.⁹⁶ Bu sebeple ilköğretim okullarında Müslüman öğrenci sayısı az, ortaokullarda çok az, yüksek öğretim kurumlarına devam edebilenler ise parmakla sayılacak kadardı. Ayrıca idari işlerde de tüm işlemler Sırp-Hırvat-Sloven dilinde yapılmaktaydı.⁹⁷ Yugoslavya Krallığı'nda Müslümanların lise eğitimlerine devam edebilecekleri Şeriat lisesi, Üsküp'te Kral Aleksandar Medresesi, Şeriat Hukuk Okulları ve Yüksek İslam Şeriat okulları vardı.⁹⁸

Müslümanlardaki okuryazar oranının düşüklüğünde o dönemdeki ekonomik imkânsızlık da önemli etmen teşkil etmekteydi. Ancak maddi imkânları olanlar yükseköğrenime devam edebilerlerdi. Bu şekilde 1916 Prizren doğumlu Durmuş Selina yükseköğrenime devam edebilen nadir Müslümanlardandı. İlköğretimi doğum yeri Prizren'de tamamladıktan sonra lise eğitimine Karadağ'ın Plyevlye şehrinde devam etti. 1942 yılında, o dönemde bağımsız olan Hırvatistan'daki Zagreb Üniversitesinde tıp fakültesinden mezun oldu. Doğum yeri olan Prizren'de çok başarılı bir doktor olarak hizmet veren Durmuş Selina 1972 yılında Kosova'da çiçek hastalığını teşhis ederek, karantina uygulaması ile hastalığın bütün Yugoslavya'ya yayılmasını engellenmiştir. Bu hizmeti dolayısıyla kendisine "Primarius"⁹⁹ unvanı verildi.¹⁰⁰ Ancak yükseköğrenime devam edebilen Müslümanların sayısı çok azdı. Durumu kavrayan aydın Müslümanlar, vakıf idarelerinin ve sosyal derneklerin meseleye ciddi bir şekilde alaka göstermeleri gerektiğini anladılar. Üsküp Merkezi Evkaf ve Eğitim makamları ve vakıflar, bütçelerindeki imkân ölçüsünde yardımda bulunmaya başladılar, yükseköğrenime devam eden öğrencilere mezun olana kadar burslar verdiler.¹⁰¹ 1930'lu yılların başlarında Üsküp'teki Vakıflar Müdürlüğünden 30-35 kadar öğrenci burs almaktaydı. Birinci Dünya savaşından önce 100 kadar öğrenciye burs verilmekteydi, Kosova derneği aracılığıyla Belgrad Üniversitesinde eğitim gören 70-80 kadar öğrenci mevcuttu. Arnavut olarak gösterilen bu öğrencilerin içinde muhakkak¹⁰² Türk ve Boşnak milliyetine mensup olan öğrenciler de vardı. Anadilde eğitim olmasa da bu şekilde eğitim görebilen Müslümanlar Yugoslavya Krallığında aydın Müslümanların sayısının artmasını sağladılar.

⁸²Jagodic, age, 78.

⁸³http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (ET: 11 Mayıs, 2013), 4.

⁸⁴Age, 240.

⁸⁵Zakon o İslamskoj Verskoj Zajednici Kraljevine Jugoslavije, Državna Štamparija u Sarajevu, 1936, 8.

⁸⁶Zahid Volkan, aynı mülâkattan derlenmiştir.

⁸⁷Prizren Mutasarrıfı Şerif Efendi Sırp'ların okul açma talebini duyunca "Siz bir kışla yaptırınız bir kışla daha mı istiyorsunuz" diye tepkisini göstermiştir. Bir kışlayla kastettiği 1871 yılında Prizren'de açılan Sırp ruhani okulu idi. Mladen Ugareviç okulu II. Abdülamit'in 22 Safer 1324/12 Nisan 1906 tarihli Türkçe ve Sırpça yazılan fermanı ile yapılmaya başlanmıştır. Fermanla okulun sağlam malzeme ile yapılması, şehir idarecilerinin herhangi bir kasıtlı okul inşasına engel olmamaları, diğer maddi kaynaklar yanında gönüllü olarak da okula maddi yardım alınacağından bu konuda kimseye baskı yapılmaması, kimsenin huzursuz edilmemesi emredilmekteydi. Okulun yapımına en büyük bağışi zengin bir tüccar olan Mladen Ugareviç yaptığından okula onun adı verilmiştir. Petar Kostić, Prosvetno-Kulturni Život Pravoslavhin Srba U Prizrenu i Njegovoj Okolini u XIX. Veku i Početkom XX. Veka, Skopje: 1933), 28, 122.

⁸⁸Kostić, age, 122.

⁸⁹Jagodic, age, 78.

⁹⁰Şevki Cufi (Arnavut kökenli, 1925 Prizren doğumlu, emekli eczacı teknisyeni) ile 30 Ocak 2012 tarihinde yapılan mülâkattan derlenmiştir.

⁹¹Tabak, agt, 40.

⁹²"Yaşasın İkinci Kral Petar"

⁹³Nusret isimli Hoca bu uygulamalardan dolayı halkın tepkisini çekmesi üzerine: "Ben cebime 4000 Dinar alıyorum, ne derseler desinler" diyerek kayıtsızlığını sergilemişti. Şevki Cufi, aynı mülâkattan derlenmiştir.

Lepa naša domovina,

O junačka zemljo mila,

Napred za stari Slavenski boj,

Bože spasi našeg Kralja i naš rod. Amin

Şevki Cufi, aynı mülâkattan derlenmiştir.

⁹⁴Šišić, age, 323.

⁹⁵Altan Deliorman, Yugoslavyada Müslüman Türke Büyük Darbe, (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011), 176.

⁹⁶Selvinaz Kovaç, aynı mülâkattan derlenmiştir.

⁹⁷Komisyon, age, 192 - 193.

⁹⁸Konu ile ilgili daha geniş bkz: Dragan Novaković, Školstvo İslamske Zajednice, (Niş: Junir Yayınları, 2004).

⁹⁹Üstün hizmet, katkı ve bilgileri dolayısıyla tıp doktorlarına verilen ünvan.

¹⁰⁰Durmuş Selina'nın aile arşivi.

¹⁰¹Deliorman, age, 177.

¹⁰²Borozaan, age, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7939.pdf>, 377. (ET: 11 Mayıs 2013).

SONUÇ

Günümüzde Balkanlar'daki, Osmanlı devletinden kalan mimari eserler, kültür, dil ve diğer pek çok miras haricinde Evlad-ı Fatihan olarak adlandırılan Müslüman Türkler ve diğer milliyetteki Müslümanlar canlı mirası oluştururlar. Osmanlı devletinin Balkanlardan çekilmesiyle, Balkan savaşlarında ve Birinci Dünya savaşında önemli sayıda Müslüman nüfus Balkanlardan göç etti, onbinlerce Müslüman nüfus katliama uğradı. Ancak Balkanlar'da yaşamaya devam eden Müslümanlar, Osmanlı devletinde hükümler din mensubu iken, Osmanlı devletinin çekilmesinden sonra ortaya çıkan yeni devletlerde alt sınıf vatandaş konumuna düştüler. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığında ve daha sonra Yugoslavya Krallığında farklı milliyetlere mensup Müslümanlar dini azınlık olarak tanındılar. İslam Din Birliği de önce Sırbistan Krallığında, 1918 yılından itibaren de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Yugoslavya Krallığı'nda dini otonomi ve diğer din birlikleriyle beraber eşitlik yönünde talepler sergiledi. Krallık dâhilindeki Müslümanların birlikte hareket etmesi fikriyle hareket eden İslam Din Birliğinden milli haklarla ilgili talepler yapılmadığı anlaşılmaktadır. Müslüman Organizasyonunun programında din ve vicdan muhafazası ve özel mülkiyet garantisi, basın özgürlüğü talep edilmekteydi. Ayrıca Müslümanların eğitiminde de çocuklara din eğitiminin verilmesi konusuna önem verilmekteydi. Osmanlı dönemindeki İslam birliği fikrinin uzantısı olarak algılayabileceğimiz bu durum dolayısıyla Balkanlarda milliyetçilik en son Türklerde gelişti.

Yugoslavya Krallığı'nda yaşayan Müslümanlara antlaşmalar ve anayasalarla dini özgürlükler tanınmışsa da bu hakların uygulanmasında aksaklıklar görüldü. Ayrıca devlet Müslümanların dini hayatı, Müslüman okulları, devlet ve özel okullarda İslam derslerinin organizasyonunda önemli işlevleri denetimi altında tuttu. Kısaca dini azınlık olarak tanınan Müslümanların dini hayatı devlet kontrolü altındaydı. Buna rağmen önce dini kimlikle tanınan Müslümanlar daha sonra şartların değişmesiyle Boşnakların haricinde, milli kimlikleriyle tanınarak eğitim ve idari işlerde dillerini kullanma hakkını elde ettiler.

KAYNAKÇA

1. YAYINLANMIŞ BELGELER

Petranović, Branko, Momčilo Zečević, Jugoslovenski Federalizam Ideje i Stvarnost Tematska Zbirka dokumenata, C. I., Beograd 2010.
Šišić, Ferdo, Dokumenti o Postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919, Zagreb 1920.

2. ARŞİV BELGELERİ

Regional Historical Archive Prizren, I / 11 - Upisnik Učenika Narodnih Škola.
Regional Historical Archive Prizren, I / 14 - Upisnik Učenika Narodnih Škola.
Regional Historical Archive Prizren, I / 18 - Upisnik Učenika Narodnih Škola.
Regional Historical Archive Prizren, I / 27 - Upisnik Učenika Narodnih Škola.
Regional Historical Archiv Prizren, Fondi Gjimmnazi Real Plotesues Shtetrorre, njesia.org. Prizren viti 1949-1950.

3. KİTAP VE MAKALELER

Božović, İvan, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić & Vladimi Dedijer, İstoriya Jugoslavije, Prosveta Yayınları, Beograd 1973.
Deliorman, Altan, Yugoslavyada Müslüman Türke Büyük Darbe, Bayrak Yayınları, İstanbul 2011.
Hüsrev, Tabak, "Political and Ideological Profiling of Muslims in Interwar Yugoslavia", (School of Slavonic and East European Studies, University College London (UCL), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, London 2011.
Jagodić, Miloš, Uredenje Oslobođenih Oblasti Srbije 1912 – 1914: Pravni Okvir, Beograd 2010.
Kamberović, Husnija, Mehmed Spaho (1883-1939) Politička Biografija, Sarajevo 2009.
Karčić, Fikret, Šerijatski Sudovi U Jugoslaviji 1918-1941, Sarajevo 1986.
Karpas, Kemal H., "Balkanlar", DİA, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 25-32.
Komisyon, Kosovo-Kosova, Beograd 1973.
Kostić, Petar, Prosvetno-Kulturni Život Pravoslavhin Srba u Prizrenu i Njegovoj Okolini u XIX. Veku i Početkom XX. Veka, Skopje 1933.
Küçük, Cevdet, "Balkan savaşı", DİA, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 23-25.
Marija, Todorova, "Balkanlar'da Osmanlı Mirası", Ed. Carl Brown, İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası, İstanbul 2000.
McCarthy, Justin, Ölüm ve Sürgün – Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821 - 1922), (Çev. Fatma Sarıkaya) Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2012.
Özcan, Uğur, II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı – Karadağ İlişkileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
Petranovic, Branko, İstoriya Jugoslavije 1918 – 1978, Beograd 1981.
Redžepagić, Jašar, Školstvo i Prosveta na Kosovu Od Kraja XVIII. Stoleća Do 1918. Godine, Priština 1974.
Zakon o İslamskoj Verskoj Zajednici Kraljevine Jugoslavije, Državna Štamparija u Sarajevu, 1936.

4. İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.arhivju.gov.rs/Data/Images/aj_9_miz1_l4a_b_no1.jpg (ET: 11 Mayıs 2013).
http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (ET: 11 Mayıs 2013).
Službene novine broj 256-LXIV od 5. novembra 1936.
http://www.rijaset.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IZ-e_iz_1936.g.pdf (ET: 17 Ağustos 2013).
Borožan, Đorđe, Osnovni Principi Zaštite Manjina u Kraljevini SHS 1919-1921. i Albanci u Kraljevini, 362, 372 <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7939.pdf>, (ET: 11 Mayıs 2013).
Petranović, Branko, İstoriya Jugoslavije, Knjiga I. – Kraljevina Jugoslavija, http://www.znaci.net/00001/93_1.pdf, 16. (ET: 21 Temmuz 2013).

5. SÖZLÜ KAYNAKLAR

"Müslüman - Sırp" ve "Müslüman - Katolik" sınıfında okuyan öğrencilerle yapılan mülakatlar.
1925 Prizren doğumlu Şevki Cufi
1926 Prizren doğumlu Selvinaz Kovaç
1928 Dragaş – Buça köyü doğumlu Murtezan Berisha
1928 Prizren doğumlu Zahid Volkan
1930 Prizren doğumlu Fatime Şala

1.

Regional Historical Archive Prizren, Upisnik Učenika Narodnih Škola, I/14. (Halk okulları öğrenci kayıt defteri), 1935/1936 okul yılı 3. Sınıf Müslüman sınıfı

Mehmed Spaho
<http://www.historija.ba/d/658-roden-mehmed-spaho/>
(ET: 13 Mart 2014)

ДРЖАВНА НАРОДНА ШКОЛА
DRŽAVNA NARODNA ŠKOLA

у Призрен
Број уписнице 48.
Број уписнице

СВЕДОЧАНСТВО — SVEDOČANSTVO

Џеферал Шехри СИН Џеферала Усуфа
рођен 24. III 1925 у Призрену
вере Муслиманске свршио је Петарин разред Освој. Школ.
школе 1937 године и показао овај успех:

Наука о вери с моралним поукама	<u>добра 131</u>
Наука о вери с моралним поукама	<u>добра 131</u>
Народна (српскохрватскословеначки) језик	<u>добра 131</u>
Народна (српскохрватскословеначки) језик	<u>добра 131</u>
Народна повесть (историја) са најзначајнијим догађајима из опште повести	<u>добра 131</u>
Народна повесть (историја) са најзначајнијим догађајима из опште повести	<u>добра 131</u>
Земљопис	<u>добра 131</u>
Рачун са основима геометрије и геометријског цртања	<u>добра 131</u>
Рачун са основима геометрије и геометријског цртања	<u>добра 131</u>
Познавање природе	<u>добра 131</u>
Познавање природе	<u>добра 131</u>
Практична привредна знања и уметња	<u>добра 131</u>
Практична привредна знања и уметња	<u>добра 131</u>
Хигијена	<u>добра 131</u>
Хигијена	<u>добра 131</u>
Домашњство	<u>добра 131</u>
Домашњство	<u>добра 131</u>
Ручни рад мушки и женски с нарочитом применом народних мотива	<u>добра 131</u>
Ручни рад мушки и женски с нарочитом применом народних мотива	<u>добра 131</u>
Цртање	<u>добра 131</u>
Цртање	<u>добра 131</u>
Лепо писање	<u>добра 131</u>
Лепо писање	<u>добра 131</u>
Лепо писање	<u>добра 131</u>
Лепо писање	<u>добра 131</u>
Певање	<u>добра 131</u>
Певање	<u>добра 131</u>
Ручане вежбе по школском систему	<u>добра 131</u>
Ручане вежбе по школском систему	<u>добра 131</u>

Владање добра 131
Владање

Имао изостанак: оправданих _____, неоправданих _____
Имао изостанак: оправданих _____, неоправданих _____

Напомена
Напомена

У Призрену 1937 год.
У

Учитељ М. Чичковић разред. 15. VI
Учитељ М. Чичковић разред. 15. VI

Управитељ М. Чичковић
Управитељ М. Чичковић

ОЦЕНЕ: Да уметно: одлично (5), врло добро (4), добро (3), слабо (2), лоше (1).
ОЦЕНЕ: Да уметно: одлично (5), врло добро (4), добро (3), слабо (2), лоше (1)

За квалитет: одлично (5), врло добро (4), добро (3), лоше (2).
За квалитет: одлично (5), врло добро (4), добро (3), лоше (2)

*) У овој рубрици уписује се највише језик. *) У овој рубрици уписује се највише језик.

1936/1937 öğretim yılına ait ilköğretim
4. Sınıf mezuniyet belgesi (Şevki Cufi'nin şahsi arşivinden)